

МОНГОЛЫН СҮМ ХИЙДИЙН ТҮҮХЭН ТОВЧООН, МЭДЭЭЛЭЛ-ЯРИЛЦЛАГА

Чимэдцэрэнгийн Базар

Он сар өдөр, төрсөн газар	1921, Дундговь аймаг, Адаацаг сум
Үндсэн сүм хийд	Хорийн жас (Хорин жас, шинэ Дашчойнхорлин хийд)
Б.Ринченгийн сүм, хийдийн нэр	Зараа хоринь хурал
Ярилцлаганд дурдагдсан бусад сүм хийдүүд	Чойрын хийд, Зуутын хийд, Тавингийн хийд, Шинэ шавийн хийд

Дундговь аймаг, Адаацаг сум, Хорийн жас

- 2007 оны 7 сарын 6-ны өдөр Дундговь аймгийн Адаацаг суманд хорийн жасд шавилж явсан өндөр настан Ч.Базар гуайтай ярилцлага хийж байна. Та хэдэн настай анх Хорийн жас дээр суусан бэ?

7 наснаасаа эхлээд 15, 16 хүртлээ суусан. Сүүлийн хоёр жил нь Дэлгэрийн Чойр дээр суусан. Тэгээд л хурал хаалгаад хар болсон доо.

- Хорийн жас хэдэн лам, хэдэн дугантай байсан бэ?

Дөрвөн дугантай байсан. Сахиусын дуган, Хайлангийн дуган, Баруун дуган, Дүйнхор дугантай байсан. Дөрвөн суваргатай байсан. Тусгай, ухаандаа, Галын байшин гэж байдаг шүү дээ.

- Галын байшин гэж олон байсан уу?

Галын байшин хоёр байсан.

- Ер нь модон дуганууд байсан уу, тоосгон дуганууд байсан уу?

Хайлангийн дуган, Их дуган хоёр бол модон дуган байсан. Нөгөө хоёр нь шавар дуган байсан.

- Та энд Их дуган байсан, энд Хайлангийн дуган байсан, энд суварга, энд галын байшин байсан гээд бүдүүвч зураг хийж өгч чадах уу?

Их дуган энд, Хайлангийн дуган баруун өмнөө, Сахиусан дуган энд. Чанх хойно Сахиусан дуган, суварга нь Сахиусан дуганы баруун талд, энд. Их жас гэж нэг том өргөө, мундаг том гэр энэ баруунтаа нь байсан.

- Хамба ламын гэр хаана байсан бэ?

Чанх хойноо хоёр давхар жижиг байшин байсан./ Самган нь ярианд оролцож:

Саяхан болтол энэ хойно хоёр давхар байшин байсан, тэр мөн үү? гэв /

Тэр мөн мөн. Хамба ламынх тэнд байсан.

- Хамба ламын нэр нь хэн гэж байсан бэ?

Аа манай хамба ламын нэр нь... би ч Гавж багшаа гэсээр байгаад мартах нь. За байз... Дамбадаржаа гэдэг байсан. Дамбадаржаа гэж гавж хүн байсан.

- Тойроод хэрмэн хашаа байсан уу?

Тэр үед хэрмэн хашаа байгаагүй. Дандаа задгай байсан.

- Ямар овоог тахиж байв?

МОНГОЛЫН СҮМ ХИЙДИЙН ТҮҮХЭН ТОВЧООН, МЭДЭЭЛЭЛ-ЯРИЛЦЛАГА

Манай Хорийн хийдийн хойд талд гурван овоо байсан юм. Хамгийн зүүн талд Самбарт, голынх нь Тахилгат, баруун талынх нь Бор овоо гэж байсан. Энэ гурван овоог тахидаг байсан. Манай голын овоо бол яг хэвээрээ, нураагаагүй одоо ч шүншигтэй хэвээрээ. Тэрийг тахихад заавал бороо орох гээд л байдаг юм даа. Одоо ч тахидаг, энэ жил арай тахиагүй байна.

- Бааюу байсан уу?

Хийдийн бааюу гэж тэр зүүн өмнөө байсан.

- Цам байсан уу?

Цам гаргаж байгаагүй. Сор залдаг байсан. Жил бүр Хайлан хийнэ. Нүгнээ хийнэ. Майдар эргэдэггүй. Хайланг дөчин тав хоног хурна.

- Хэд орчим ламтай байсан бэ?

Зуу гаруй ламтай байсан.

- Анх хэдэн онд байгуулагдсан юм бол, энэ Хорийн хийд?

Аа мэдэхгүй.

- Багцаа байна уу, таньд?

Мэдэхгүй, Зуут, Тавин, Хорийн хийд гэж ах дүү гурван хийд л гэдэг юм билээ.

- Энэ Хорийн хийд гэдгийн нэрийн утга учрыг мэдэх үү?

Нэрийн тухайд гэвэл анх Зуутын хийд зуун ламтай, Тавин ламын хийд тавин ламтай, Хорийн хийд хорин ламтай байгуулагдсан гэж ярьцгаах юм билээ. Үүнээс л гарсан нэр болов уу.

- Хийдийн гол сахиус юу байсан бэ?

Жамсран сахиустай байсан.

- Зоч лам гэж байсан уу?

Дэндэвдаш гэж нэг лүйжин тавьдаг тусгай лам байсан. Зоч лам бол нэг хоёроос илүү байгаагүй. Тусдаа дуган энэ тэр бол байгаагүй. Хүний өнгөрсний хойдох энэ тэрт л явдаг тийм л лам байсан. Энэ хавьд тусгай дуган мугантай зоч нар байгаагүй, Чойр дээр ч байгаагүй.

- Энэ хийдээр өртөө зам дайрдаг байсан уу?

Үгүй, үгүй.

- Хятадууд байсан уу?

Байсан. Гэхдээ шохой шатааж, шавар зуурдаг цөөхөн хятадууд л байсан.

- Хорийн жасын хажуугаар рашаан ус, худаг булаг гэж бий юу?

Энэ Хорийн ил ус гэж сайхан задгай ус бий. Тэр баруун хойно нь Хадан усны рашаан гэж элэгний рашаан байдаг.

- Хамбаас өөр гавж цолтой хүн байсан уу?

Өөр байхгүй байсан. Манай гавж багш л Богдын сунтагтай гавж гэж ирж байсан.

- Хуучин ямар хошуу байсан юм бол?

Түшээт хан аймгийн Дайчин бэйсийн хошуу гэж байсан.

- Хийд хэдэн онд хаагдсан бэ?

1937, 1938 оны үед хаагдсан. Би яг хаагдахад нь байгаагүй. Би Баруун хүрээнд очиж суух гээд 18-тай очиход хурал хаачихсан байсан.

- Өвөрхангайд байдаг Баруун хүрээ юу?

Тийм, тийм.

- Та хэдэн онд төрсөн, ямар жилтэй вэ?

Би 1920 онд төрсөн, тахиатай. Одоо 87 настай.

- Та Дэлгэрийн Чойрын хийдийн тухай жаахан ярьж өгөөч?

Өө би сайн мэдэхгүй. За тэр Заваа багш гэдэг чинь мундаг хүн, мундаг хүн. Таван аймагтай, 2 том дацантай. Голын аймаг, Баруун аймаг, Баруун хойд аймаг, Зүүн аймаг, Зүүн хойд аймаг гээд таван аймагтай. Тэр Заваа багш чинь мундаг хүн. Түүхийг нь мэднэ биз дээ, монголын ШУХ-ийн ууган гишүүн тийм хүн байсан. Монголын түүх шастирын хоёр том номтой, Заваа багшид мэдэхгүй юм байхгүй тийм мундаг хүн.

Энэхүү нэр дурдсан хүний аман ярилцлагын үгчилсэн тэмдэглэл нь зөвхөн ярилцагчийн хувийн мэдээллээс бүрдсэн болно.

© Монголын Урлагийн Зөвлөлийн Соёлын Өвийн Хөтөлбөр, Монголын Сүм хийдийн түүхэн товчоон

МОНГОЛЫН СҮМ ХИЙДИЙН ТҮҮХЭН ТОВЧООН, МЭДЭЭЛЭЛ-ЯРИЛЦЛАГА

- Та хүүхэд байхдаа Зуутын хийд дээр очсон уу?

Нэг л удаа очсон. Тэнд чинь харин цам гардаг байсан юм. Олон дугантай их том хийд байсан. Манай энэ хөгшний ах багадаа цамд гардаг байсан юм гэнэ лээ. Тэнд хоёр дуган барьсан, цамын олон баг, хэрэгсэл чимэг зүүлт хийж өгсөн уран хүн байсан юм гэнэ лээ.

- Одоо Хорин жасд сууж байсан өөр лам бий юу?

Хорин жасд сууж байсан уу, өө тийм надтай сууж байсан өөр хүн байхгүй.

- Энэ сумын төвийн хийдийг анх сэргээхэд та байсан уу?

Харин би энэ сумын төвийн хийдийг анх сэргээсэн хүний нэг дээ. 1991 онд Чойрын хамба энд ирж Майдар эргэх ёслол хийсэн юм. Тэгээд 1992 онд би өөрөө энэ хийдийг байгуулъя гэж санаачлан бодож боловсруулаад, тэр үеийн нэгдлийн даргаас хурал хурах сав гүйсанд надад хоёр айлын орон сууц гарган өгч, би тэнд лам нараа цуглуулан хурал хурж эхэлсэн. Анх дөрвөн М.Шагдарзав ламтай тавуулаа хурж эхэлсэн. Тэгээд би мөнгөгүй хүн. Гэхдээ яахав, ард олны хишиг буян дэмээр дуган бариулж эхлээд 1995 онд энэ дуганыг ашиглалтанд оруулсан. Түүнээс хойш 2005 он хүртэл гэсгүйгээр нь ажиллаж Цогчин дуганаас гадна склад (агуулах)-тай, гал зуухтай, гадуураа хашаатай болгосон. Одоо нэг хорин дөрөв, таван лам хурж байна. Уржнан би нас өндөр боллоо. Одоо та нар авч яв гээд гэсгүйгээ нэг хүнд өгч, нэг залуугаар унзадыг нь томилоод ингээд гарсан. Уул нь Тавингийн хурлын чинь төвд нэр нь Дашчойнхорлин гэж байсан юм байна. Үүнийг уламжлаад энэ шинэ хийдээ Дашчойнхорлин гэж нэрлэсэн. Яахав, миний энийг үнэлж, ноднин намайг төрөөс Алтангадас одонгоор шагнасан юм.

- Та Шинэ шавийн хийдийн тухай мэдэх үү?

Өө би багадаа ганц нэг очиж л байсан, сайн мэдэхгүй. Хоёр дугантай л байсан. Харин Шинэ шавийн жинхэнэ том лам, унзад хоёр нь байсан юм шүү дээ. Намайг энэ хийдийг анх байгуулахад маш их юм зааж өгсөн. Хурал номыг ингэж хурна, тэгж хурна гээд л. Хоёр мундаг лам байсан. Их ламыг нь Лувсанбалдан гэж, унзад ламыг нь Балжир гэж хоёулаа ерэн гурав, ерэн долоо хүрч таалал болсон.

- Таныг энэ хийдээ байгуулахад анхны хамба нь хэн байсан бэ?

Тэр Лувсанбалдан гэж мундаг том лам хамба байсан. Бид багш л гэнэ. Ер нь хамба гэдэг чинь урд бол хийд болгон хамбатай байгаагүй юм ш дээ. Энэ хавьд Зуутын хийд л цоржтой байсан. Бусад нь дандаа ловон ламтай л байсан.

- Хуучин хийд хурлуудаас өвлөгдөж ирсэн бурхан сахиус бий юу?

Тэр Чойрын хийдийн Гэмпэл гуай гэж нэг лам хүн байсан. Тэр хүн намайг хийд байгуулахад бурхан, хэнгэрэг, цан энэ тэр өгсөн. Хорийн хийдээс Жамсран бурхан өвлөгдөж ирсэн. Гэмпэл гуай надад их юм өгсөн дөө, их бүрээ, бишгүүр, мөнгөн суварга өгсөн. Эд нар нь одоо байдаг юм. Их бүрээ чинь 4 метрийн урттай том эд байдаг. Майдарын морь тэргийг би өөрөө ерэн хоёр онд хийж байсан юм.

- За одоо ингээд ерөнхийдөө болж байна даа. Баярлалаа, танд.

Ярилцсан: М.Жужа, Т.Кристина, О.Энхбаяр